POSLJEDNJE LJETO

Kako ga nemoć osvaja, a zla se množe na svakoj strani, čini mu se da svuda samovolja raste i da se riječ njegova sve slabije čuje i sluša, a to je izvor svih narodnih nesreća. Pa još od proljeća 1830. nizaše poslanicu za poslanicom: moli Orjelučane i Fručane da se pomire sa Doljanima i da poslušaju njegove «silne i strašne zakletve», i savjetuje Njeguše da se ne protive kad austrijske mine budu raznosile Žiljev kami, i žestokim prokletstvom opominje one Cuce koji ne budu držali mir s Rišnjanima, da se izbjegnu pokrađe i pljenovi i da se učini «kompromiš, oliti po naški rečeno pismo, da ćete poslušat sve što sud reče», i upućuje prekor Gluhodoljanima i Brčeljanima što krijući prodaju austrijskim soldatima i Paštrovićima žito, vino, sir i drugo – sve što je za prodaju valja iznositi na pazare, i zaklinje Boljeviće da ne naruše vjeru koju su dali Sotonićima, da je čuvaju do jeseni «dokle žito i ostalo, što jedni i drugi imate, u svoje kuće unesete, pak će i poslijed biti danah za vaše i njihovo nesrećno junaštvo», i poručuje Njegušima: neka se skupe i neka se javno raspravi o tome jesu li Stanišići ubili ćesarskoga soldata, i upućuje Bjelopavliće i Pješivce da ne izazivaju Turke – a čuje se da je Muhamed-beg udario na pasišta gornjomoračka i stoku plijenio i nekoliko čobanskih glava posjekao – valja se oprezno čuvati, ali zajedno s Piperima priskočiti u pomoć onamo gdje vojska bude opet udarila, i preklinje Čevljane i Malocuce da sa Grahovljanima utvrde vjeru do drugoga

Petrovdana, i prijeti Dubljanima i Rešnjanima da im njegovi popovi nikakve crkvene poslove neće obavljati ako ne vrate robu otetu u Dobroti, i šalje medu njih Sima Milutinovića da se taj spor ne odlaže, i trudi se da razbije megdan između jednog Špadijera i kneza Lopičića i između Počeka i kneževa sina, «za deračine ženske» - zakazali su bili da u prvu nedjelju dođu na Poljice bokovsko, i podsjeća Njeguše da su neki njihovi ljudi ostali dužni Primorcima dva fiorina i jedanaest krajcera kad su sa stokom zimovali u onim toplim nizinama, i ubjeđuje Crmničane da se ne glože oko popova (oko Lazarovića i popa kosijerskog), «jer bi bolje bilo da te dvije kuće manastirske i crkve ostanu zatvorene i da se nikad ne otvore, nego li da stoga pokolj i krvoproliće bude», i opominje Ceklinjane što ne dođoše na sastanak s Katunjanima, i po Stefanu šalje pismo Dupiljanima i žali se: «No sam mimo svakoga na muke, niti imam koga doma ostavit, ni sa sobom voditi, niti sam već putnik nikuđ iz kuće»...

Ranije se uvijek ljetu radovao – njegovim kostima i sirotinji bivalo je uvijek toplije, a noć sa crnim mislima brže se mogla prebroditi i bilo je više vedrine za mjesečinu. Sad ga i sunčani dan mori, pa se ni dobrome glasu ne umije radovati kako valja, a na zle je već posve oguglao.

Iznijeli mu veliki stolovač u hlad ispred manastira i tu prima dolaznike i glasonoše. S vremena na vrijeme prinesu mu šolju kafe ili čaja da usta okvasi.

Poneka žena pokloni grudu mladoga sira, no on samo odmahne rukom, te sir odnose za mlađe i za goste.

Eto glasnika iz Ostroga. Arhimandrit poručuje: Stubičani i neki Pješivci i Povijani iznenada napali Turke, mnoge pobili i ranili i još zarobili sto i šezdesetoro govedi Mušovića; plijen su, kaže, razdijelili i vladici šalju na dar

jednoga vočića i mole da im se preko Njeguša nabavi dobrih fišeka.

Nije volio plijen, a sad dopušta da mu privedu darovano goveče. I smješka se: «vočić» je u stvari krupan lijep vo, crvenkaste i bijele dlake (darodavac ga je onako iz skromnosti nazvao); po šiji se vidi da je bio dobro uhranjen, ali mu se kosti i rebra ukazali čim je dopao u ruke crnogorske. Bik koluta očima i koči se – zazire od crne mantije, ali ga vladika smiri, potapše ga po šiiji, pa mu prstima lagano češka bijeli cvijet pomeđu rogova. I naredi da ga nahrane i ugoste što se bolje može, da ga pripuste u kakav okrajak s gustom travom.

Kad ga posjetioci ostave makar zakratko na miru – da se odmori – on se opusti i povuče u sebe i prisjeća se davnih godina i segne ponekad čak do djetinjstva – i vidi sebe bosonoga, i čuje njeguška stada podno Lovćena i zvona sa ovnova, i vidi meke skokove jaradi, i vidi one bjelkaste i glatke stijene, što kao zidovi prastarog grada uspravno stoje izviše kuća, pa najednom zabruje zvona s jedne od crkvica i negdje leleču nekoga i posagnuti konjanik projuri poljem prema granici. I pričini mu se: eto i Dolčija nasred Njeguša; sjedi na kamenu ispred crkvice pravoslavne, na koljenima počiva mu velika knjiga čije su korice srmom optočene i prst mu se polako kreće ispod redova; vladika je dječarac i prilazi bojažljivo učenom čovjeku i zagleda mu se u lice – začudo nema očiju, kao da su iskanule i kao da taj učevnjak samim dodirom osjeća šta mu knjiga kazuje; vladika bi da ostane samo začuđeno dijete pred tim neobičnim čovjekom, ali se onaj prst podiže sa lista i čuje se Dolčijev dobro znani glas: «Prozirem te, iako si se prometnuo u čobanče! Ti ćeš ipak porasti u visokog vladiku i izdaćeš me, predaćeš me tamnim ljudima, vukovima, a sam ćeš okrenuti glavu i sakrićeš oči odlascima i zamajaćeš se tobože oko ribolova»...

Uzdrhti, dugo trlja oči i sljepoočnice ne bi li se odbranio od sjećanja: I pita:

Čeka li me ko? Traži li me ko?

I predaju mu pismo od Grahovljana, a on ga stavi na koljeno, pa ga dlanom poravnava.

Zovnite Sima.

Simo priskače, lak i vedar.

Danas mi bolje izgledate, oče. Bogami, gotovo kao momče!

Starac gladi bradu da sakrije nervozan osmijeh.

De, Simo, ne sprdaj se. Pročitaj šta mi Grahovljani pišu – da vidimo jesu li ovce ili kurjaci.

Simo ni pismo nije mogao pročitati običnim glasom – unosio se u tekst kao preiskren glumac. Nabrao je obrve i tihim siktavim glasom kazuje kako je kapetan Mušović prijetio Grahovljanima i korio ih što se ne priklone Sulejmanpašiću iz Pljevalja. Sad dolazi odgovor na prijetnje, pa Simo diže lijevu ruku i glas mu raste:

Jadan vi i žalostan sud i gori način, kakvo zlo i grdilo učiniste u Drobnjake, koje li zlo učiniste od žalosne Pive i manastira pivskoga, kako li mučiste žalosnu raju po Gacku i Banjanima, čemu li razuriste manastir Kosijerevo... nećemo živi nikad predat se ni Sulejmanpašiću ruku poljubiti!

Simo prekida čitanje i uzvikuje:

Tako, sokolovi! Junački odbrusite onome uobraženku širokih dimija!

I potom nastavlja: kapetan Mušović prijeti još žešće – čim snijeg padne, veli, udariće na njih, te im kuće do temelja popaliti, njih će «sjeć i robit, a ovce plijenit, a čobane posjeć». Opet Simo pada u zanos, kao da on lično odgovara Mušoviću:

Ovce ranit nećemo, a u Grahovo u kuće stupat

nećemo, nego oko Grahova po jamama i kršima zimovat, koji umre ne žalimo... O Đurđevdanu ćemo poći do vladike i prositi... da se morem navezemo i da idemo kod slavne i prostrane Moškovije...

Tu iznenađeni Simo zastade – vladika je pokrio oči objema rukama i jekće tiho, ali sa dna grudi.

Simo šapnu momku:

Brzo, da nešto popije!

I kleknu kraj starca pokušavajući da ga umiri. Uto i momče priskoči sa šoljom. Vladika istriješti oči, udari po onoj pruženoj ruci i šolja odskoči – jedan busen trave ostade bijel.

Ne treba mi ništa! Nijesam ja razmažena grofica da me pitate pavlakom i kafama dok moji jadni krajišnici žive po jamama, i slani kamen liže!

Nastade tišina bez dna. Malo kasnije začu se od Grude usamljeno čobansko ojkanje.

Čim se vladika primiri, mahnu rukom.

Sad sekretar čita odmjereno, gotovo bezbojno:

Šta vele dalje, Simo?

Prosimo, gospodaru, ako bi bilo vazmožno, da nam pišete, kako ćemo se našijem mučnijem životom vladat.

Sebi u bradu starac odgovara:

Da se trpi, da se zvijer ne podjaruje – i zmija se može namotati oko grla, ali neće ujesti ako je ne rasrdiš. Da se trpi, kao što i ja trpim ovu boljku i starost golemu. Da se trpi, djeco moja, da se trpi, jer druge moći sada nemam ni ja, a ni vi.

Živahnu Simov glas:

Ostajemo na vašu službu. Ljubezno pozdravljujemo našega brata gospodina Simeona Milutinovića... Čujete li, oče, nijesu me zaboravili! Pozdravljaju svoga brata Simeona, nego šta!

Već malo odobrovoljen, vladika izgovara:

E, baš mi je milo što se i tebe sjetiše. Vidiš li što su čestiti ljudi!

A Simo se raskliktao:

Aj, da mi je da se među njima nađem, pa da složno udarimo na dušmane. Kad bih poveo one sokolove, sav bi svijet stao i divio se. Pusti me, oče, da odem k njima!

Sad se vladika blago smješka:

Brzo bi ih ti usrećio – sve bi ih u živi oganj odveo, ni korijena od njih ostalo ne bi. No, jesi li dočitao pismo?

Jesam... O, lažem! Ima još nešto na kraju, evo: Šiljem vi malo lincure i vrijeska, kazivao mi je čovjek, da se osuši i da se satre ka i tabak i da se skuva s vodom u ibrik kafenski, pak pijte i našte srce i vruće i ladno, kako vidite, s pomoću božjom biće bolje.

Vladika se prihvati za čelo.

Uz onoliko svoga jada misle i na moju bolest... Simo, zovni mi onoga momka.

Momak priđe neodlučno, gledajući ispred sebe u travu.

Oprosti za ono prije, za šolju - reče vladika – po sto puta te molim, oprosti – ja sam ti jedan nemoćan starac koji ne zna više šta će od sebe, šta li sa svojim narodom. No, donesi mi onoga istoga mlijeka.

Momak krši prste i kao krivac uvija ramenima:

Nema ga više, bilo je samo ono malo. Kad se pomuze...

Dobro de, đavoli ga popili. Onda svarite kafe za Sima i za mene i ne zaboravite skoroteču iz Grahova. I gledajte da se spravi lincura i vrijes, kako ova knjiga izgovara.

To ću ja učiniti – utaknu se Simo – znam dosta o travama.

Isto ka o pjesmama!

Još i bolje, oče!

Vladika traži da mu donesu stare papire, želi da ih razgleda i zaboravi bolove u kostima i da se koječega prisjeti, kad mu već nije – kao toga dana – do razgovora s onima koji su gotovo neprekidno uz njega.

Evo prepisa jedne presude od prije punih trideset godina. Tada je vladika još bio oštar i odlučan i presjekao je: da se sve uzme Bogeti Štiljanoviću – «i kamen u planini» - i da se dadne za krv kući Boška Vaskova, stoga što mu Bogeta ubi sina Gligorija. No, ubica je imao još dva brata, pa se imanje moralo dijeliti na troje i tek onda Bogetin dio dati za krv.

Šta li je ovo? Prisjeća se: to je zapis o svađi među Dugodoljanima, one godine kad je Napoleon udarao na Rusiju; bilo je tada u tući više udaraca i dvije rane; na vladičin zahtjev, sastadoše se i nekako umiriše; ranjenik Đuro Tomov bio je pri umoru – ako bi umro od rana, to bi opet podjarilo strasti i osvetu; da bi se to razbistrilo, umirnici dođoše u Đurovu kuću i upitaše ga: «Umireš li od rane?» A on će pribrano: «Ne umirem od rane no od bolijesti, tako mi puta na koji idem!» Tako je Đuro Tomov pomogao da se osveta smiri, a on je sam mirnije izdahnuo.

«Ovakvi ljudi davali su mi snage da izdržim, da ne ispametim ili ne pobjegnem nekud u svijet. Pa i sad kažem: to su veliki ljudi; naoko mali, prosti, ali učine ono najviše što mogu u svom vrhunskom trenutku; i najzad odu gluvo i nezapaženo s ovog svijeta. Nevolje su me neprekidno nagonile da se rvem sa zlima, a ljudi kao Đuro Tomov učili su me da zaboravim sebe i otvarali mi ona unutrašnja vrela.»

Vladika malo živnu. Evo, u ruci mu je pismena obaveza, ispod koje se ubilježio pop Đikan Humac i brat mu Jovo. Pet je godina otada, a vladici se čini da je davno i

davno bilo. Pao mu je pred noge pop Đikan s bratom – nevolja je velika, aman, pomagaj. Vladika i sam tijesan s novcem, no ipak daje popu trinaest talijera, ali uz zalog kako i sad stoji zapisano: «A to vrh baštine, što imamo u Lubenicu, zove se Sjenokos, pod zalogom, doklen Bog promisli da bismo imali da vratimo; a kad bismo stigli gospodara s dinarom i dali više rečene aspre, da ni pušti našu zemlju»...

Sjetan osmijeh preleti licem starčevim: čudno li je to udešeno – čovjekova riječ, i sam čovjek, to je gotovo kao dim, kao magla koja zaigra pred očima, pa odluta ili se prosto istopi, a zemlja je tu, na nju se sve oslanja, ona je jemac za svaku ljudsku riječ, za svaki dug i podužicu, za kaznu i odmazdu, zemlja makar i kamenita i posna bila, ali zemlja.

I poželje da se izjada nekome.

Sjeti se Jeremije Gagića, koji odmara oči na pučini pred zidinama Dubrovnika. Najprije će ga zamoliti za oproštaj što mu evo neko doba rijetko piše, pa će nastaviti: «Vi znate da ja živim u Crnu Goru, po čemu i voobrazit možete u kakvom se biću ja nahodim.»

Šta još da mu saopšti, na šta prije da se potuži?

«Mi smo imali prošle godine preveliki snijeg, a ovoga ljeta preveliku sušu; danas treći dio naroda ne ima hljeba; pošli su neki u Srbiju iskati mjesta za preselenije, no i da bi mjesta našli, ne bi smjeli od Turakah čeljad prevesti... Sad izvolite rasuditi, što će od ovoga bijednog naroda biti.»

I klonu mu glava. Onako brižnog, prevari ga san nad papirom.

Ponekog dana bi mu se, zakratko, razbjegle misli i brige, te bi osluškivao ljudske glasove ukraj polja cetinjskog ili govor ptica u gustom ovršju kestenova.

Onda bi dopustio da mu prilaze nevoljni i naređivao

šta za koga od njih valja učiniti.

Bolesnima je stavljao na čelo svoju bolesnu ruku.

Prosjacima je kazivao da je i sam siromah koji kuka za pomoć, pa bi im ipak ponešto pružio.

Uzete je tješio da se, evo, ni on ne kreće dalje od hladova manastirskih. I otela bi mu se riječ:

Što manje koraka činite, manje ćete zla vidjeti.

Pa je i dalje morao da driješi osvetničke čvorove i da presijeca svakojake razmirice. Narod se radije obraćao njemu nego kulugdžijama.

A jednog dana dođe mu glas da su Začirani noću iz pušaka gađali njegova momka Stojana Bokovljanina, koji se zatekao u kuli kod mlina na Skali.

Junaci pusti! Kidisali na vjernoga Stojana, koji je tvrđi od kamena, a ništa im kriv ni dužan nije! Te su puške bile protiv mene uperene – neko je tamo zlo sjeme posijao! Ako sam im što kriv, neka ovamo dođu sa svojim puškama!

Odmah da se piše Ljubotinjanima i Začiranima. I šalje im poslanicu: vladika drži oko trideset momaka, ne da njemu ugađaju, već da budu od koristi svim Crnogorcima – njima služi i vladika u svako doba dana i noći; ali, kad su Začirani udarili neputem, vladika ne može momke držati; ni njemu samom već nema ostanka u Crnoj Gori, no će sa sijedim vlasima nekud bježati; valja pitati Začirane – neka kažu šta im je vladika skrivio i neka nabroje dugove, pa će im platiti, samo neka nevine siromahe ne biju...

A onda dođe iz Crmnice pismo koje mu bi teže od bolesti i mnogih godina na prsima.

Pop Stefan Lazarević i serdar Marko Plamenac javljaju mu o neočekivanom zlu.

Pojavio se, kažu, jedan đetić, sin nekoga popa iz Vranja, pa je našao još dva druga, dva momčeta lukava, i

s njima krenuo po narodu. Prije nego će doći u neko selo, raspituje se izokola ko je kome iz toga mjesta u boju poginuo, kome je dijete umrlo ili ga drugo zlo zadesilo. Onda se pojave u tome selu, sakupe lakovjerni narod na kakvom poljančetu kraj jezera i izmame pare od svakoga ko želi da sazna ime svog dušmanina. Sad se, tobože, stanu tresti u groznici i znoju, pa se zanesu, padnu na ledinu i proplaču i stanu kazivati koje su žene vještice i šta su kome učinile:

Tebi je sin jedinac kraj Žabljaka poginuo, a nije mu bilo suđeno da pogine, nije mu bilo suđeno da pogine, nije mu bilo suđeno, no ga je baba Đikna zapahnula preko lijevog ramena!

Ona mađionica Kojana izvadila je modrijem koncem dušu tvome đetetu, ona mađionica Kojana!

I tvoga je muža pojela baba Đikna! Ona krv pije, ona krv pije na slamku ražanu!

Đujina duša noću leti po selu, Đujina duša, i čini svakojaka zla – tvome je unuku oči popila!

Prokazane žene bile su mahom babe samorane i gotovo zaboravljene i napuštene od svakoga, pa ih nije imao ko braniti.

Narod bi zagrajao, opijen zlom željom da se osveti za svoju žalost i prazninu u domu:

Pod gomilu vještice!

Vješajte ih!

Ne, ljudi, pobogu!

Kako ne? Sklanjajte se! Ko ih brani, nije bolji od njih!

Najbolje je da ih potopimo!

Pametno, duše će im u vodi ostati!

Ovamo te mađionice! U jezero s njima!

U jezero!

Iz pisma koje drži na koljenima vladika sve to vidi i

čuje. I vidi kako staricama vezuju teško kamenje o vrat, pa ih bacaju gdje je voda duboka. Uzalud se one pravdaju, i zaklinju i vrište, uzalud mole i kunu – pljusne voda i sklopi se nad njima, a kuće im ostaju puste negdje ukraj sela.

«Ovo je kastig božji» - odjekuje sa hartije.

Sve je ovo zbog prokletoga mraka koji je pritisnuo vid narodu! I ko to čini? Popov sin! Zato i misle da je vidovit... I ti, oče, tako nauči i uputi sina... Nesrećne mantije! Ako dobru ne služite, odmah ste đavolu desna ruka!»

I vladika oslabljelom rukom piše poslanicu Crmničanima. I ponavlja im sve što je čuo o vještacama i đetićima, o parama izmamljenim i slijepom gnjevu mase. I pokušava da urazumi prosti puk i zgražava se nad tim – kako se još može u takve bajalice i laži vjerovati! I to za pare. I hoće da im pokaže: «Kako li može koja žena koga zaklati, kad ga ni su čim ne takne i kad mu ništa otrovno ne dade jesti ili popiti. Kako li ga izjesti može, kad mu se tijelo javno u grob polaže cijelo. Vi govorite da vještice po noći lete, a kako mogu lećeti, kad njihovo tijelo u odar leži. Vi odgovarate da njihov duh leti, no ja vama govorim da to biti ne može... jer tijelo bez duha ostaje mrtvo... Ja sam po svijetu u neka mjesta hodio i nekoliko knjigah čitao, i nigđe ne nađoh, niti mi ko kaza, da ima vješticah i vjedogonjah, nako među slijepim i žalosnim srbskim narodom»...

Pa ih sve poziva, i maloga i velikoga, i muško i žensko, i zaklinje ih «u tri puta i u trista putah» da se prođu tih bajalica i da pravu čeljad ne muče. I zabranjuje svešteničima da bilo kakav posao obavljaju onima koji ove savjete ne poslušaju («njihovi domovi neka ostaju pod žestokim prokletstvom otlučeni»), a prave i dobre valja nebesima preporučiti.

SADRŽAJ POGLAVLJE 70.